

EESTI KEELE LIHTLAUSETE PÕHITÜÜBID KONTENSIIVSE TÜPOLOOGIA VAATEKOHAST

Huno Rätsep

Järgnevas püütakse selgitada eesti keele lihtlausete põhitüüpe, võttes arvesse S. Katsnelsoni (1972) ja G. Klimovi (1973, 1976, 1977) poolt arendatud kontensiivse tüpoloogია mõnesid seisukohti. Pidades silmas läänemeresoome ajaloolise süntaksi uurimise tulemusi, on tahetud anda tüübistikule ajaloolist tausta.

Kontensiivne tüpologia on keelte tüpoloogilise uurimise suund, mis vastandatuna keele pindstruktuuri fragmente iseloomustavale formaalsele tüpoloogiale, on orienteeritud keelevormide sisule (Klimov 1977, 3). Selle suuna esindajad on katsunud sõnavara, süntaksi ja morfoloogia põhijoonte alusel selgitada terviklikke keeletüüpe ja tuvastada neid motiveerivad spetsiaalsed süvastruktuurid. Nende arvates iseloomustavad keele tüüpi kõige sügavamalt leksikaalsed tunnused, kuid kõige rohkem on vanu tunnusjooni säilitanud morfoloogia.

G. Klimov (1977, 290-292) on eraldanud esialgu viis keeletüüpi. Kõige vähem uuritud neutraalses keeletüübis puudub morfoloogia, võib-olla pole tema etalonis isegi niisugused põhilised sõnaliigid nagu noomen ja verb täielikult leksikaliseeritud, süntaksit iseloomustab ühtne neutraalne lausetüüp. Neutraalse keeletüübi esindajad on Lääne-Aafrikas mande keelkonnas. Klassilistele keeltele on iseloomulikud järgmised tunnused: kõik substantiivid jagunevad mingiks hulgaks sisult määratud klassidesse (näiteks inimeste, loomade, taimede, pikade asjade, ümmarguste asjade jne. klassid), verbid jagunevad situatsiooni- ja omadusverbideks, mis omakorda tingib kahe lausekonstruktsiooni olemasolu; verbil on funktsioonilt difuussed klassi-isikutunnused, situatsiooniverbidel on mitetetegumoealise laadiga diateesid, käänamine puudub. Klassilised keeled esinevad Kesk-Aafrikas (eriti bantuïdsed keeled) ja Aasias (nahhi-dagestani keeled, burušaski keel). Aktiivsetes keeltes jagunevad substantiivid inimesi, loomi ja taimi märkivate aktiivsete substantiivide klassiks ja kõiki muid denotaate täpistavate inaktiivsete substantiivide klassiks. Ka verbid jagunevad selle kohaselt tegevusi, liikumist,

muude eluliste funktsioonide toimumist märkivate aktiivsete verbide klassiks ja omadusi ning seisundeid edasiandvate statiivsete verbide klassiks. Aktiivsed verbid tingivad aktiivse lausekonstruktsiooni, statiivsed verbid inaktiivse lausekonstruktsiooni, kusjuures aktiivse klassi noomenist subjekt seondub aktiivsest verbist öeldisega ja inaktiivse klassi noomenist subjekt statiivsest verbist öeldisega. Lauseehituses on vastandatud lähil- ja kaugsihitis, esimene esineb koos aktiivse verbiga, teine statiivse verbiga. Morfoloogias on kaks isikulõppude sarja - aktiivne ja inaktiivne. Harvemini on vastandatud aktiivne ja inaktiivne põhikäne, esimene moodustab aktiivse lausetarindi subjekti, teine inaktiivse lausetarindi subjekti ja teised nominaalsed lauseliikmed. Aktiivsetel verbidel on mittetegumoealne diatees, mis vastandab tsentrifugaalse ja mittetsentrifugaalse versiooni. On olemas possessiivsuse morfoloogiline kategooria, mis eristab orgaanilise ja mitteorgaanilise omanduse vorme. Aktiivset tüüpi keeled on levinud eriti Põhja- ja Lõuna-Ameerikas (na-dene keeled, siuu keeled, maskoogi keeled, tupi-guaranii keeled).

Ergatiivse keeletüübi korral jagunevad substantiivid kõige rohkem subjektide ja objektide situatiivseteks klassideks, verbid aga alati transitiivsete ja intransitiivsete verbide klassiks. Lauseehituses on vastu seatud ergatiivne ja absoluutne konstruktsioon. Ergatiivse tarindi keskuseks on transitiivne verb, absoluutse tarindi keskuseks intransitiivne verb. Eristatakse otse- ja kaudsihitist. Morfoloogias on verbil ergatiivne ja absoluutne isikuafiksiti sari, esimesega antakse edasi transitiivse verbi subjekt, teisega intransitiivse verbi subjekt ja transitiivse verbi objekt. Analoogiline on ergatiivses keeletüübis kahe põhikäände - ergatiivi ja absoluutse käände opositsioon: ergatiivis on subjekt transitiivse verbi puhul, absoluutses käändes on subjekt intransitiivse verbi puhul ja objekt transitiivse verbi puhul. Verbidel puuduvad igasugused diateesid.

Ergatiivsed keeled on näiteks baski keel, abhaasi-adžgee keeled, mitmed hiina-tiibeti keeled, paapua keeled, tšuktšikantsatka keeled, eskimo-aleuudi keeled.

Nominatiivseid keeli iseloomustavad järgmised olulised tunnused. Substantiivid ei jagune sisult tingitud klassidesse (mõnikord rühmitatakse neid vormiliselt sootunnuste alu-

sel). Verbid jagunevad nagu ergatiivsetes keeltes intransitiivseteks ja transitiivseteks, kuid nominatiivsetes keeltes on transitiivsus-intransitiivsus ainult varjatud kategooria, mis ei ilme verbivormides enestes, vaid lausekonstruktsioonis. Nominatiivset lausetüpoloogiat iseloomustavad ühtse nominatiivse konstruktsiooni variandid. Eristatakse otsest ja kaudset objekti. Verbil on ainult üks subjektiliste isikuafiksitate sari (kohati esinev objektiline konjugatsioon on liiane ja ei kuulu keeletüübi etaloni). Noomeni morfoloogias funktsioneerib ainus subjektikääne (nominatiiv). Nominatiivses tüübis on olemas tegumoekategooria: aktiiv on vastandatud passiivile. Nominatiivsesse keeletüüpi kuuluvad indoeuroopa, semidi-hamidi, draviidi, uurali, türgi-tatari keeled.

Põhjalikumalt on uuritud viimasel ajal ergatiivset ja aktiivset keeletüüpi, kuid nominatiivset tüüpi on seni mingil põhjusel vähem silmas peetud, kuigi sellesse arvatakse kuuluvat enamikku Euroopa keeltest. Neutraalse ja klassilise tüübiga on tegeldud veelgi vähem.

Muidugi ei pea keel kindlasti esindama ainult üht tüüpi, selles võib leiduda elemente mõnest muustki keeletüübist. Keele tüüp muutub aja jooksul.

Järgnevas käsitluses on kasutatud eesti lihtlausete põhitüüpide tuvastamisel kontensiivses keeletüpoloogias esiletõstetud süntaktilisi tunnusjooni, mis moodustavad muidugi ainult osa keeletüübi iseloomustusest.

Käesoleva kirjutuse autor on varem uurinud eesti keele lihtlausete tüüpe vormi seisukohalt. Selle tulemusena on tuvastatud 1277 verbikeskset lausemalli ja need on taandatud 380 elementaarlausele (Rätsep 1978). Nüüd on lausetüübi mõiste seatud teisiti, nii et see eraldab näiteks ka imperatiivis või impersonaalis predikaati sisaldavaid lausemalle, s. o. lausetüüpe on eristatud nii verbi leksikaalse kui ka grammatilise tähenduse seisukohalt, sest just grammatilise tähenduse aluselt eraldatud lausemallides ilmnevad eesti lauseehituse mitmed olulised ja omapärased tunnused, mis annavad võimaluse võtta rohkem arvesse eesti keele süntaksi arenemise sõlmpunkte.

Igale keeletüübile vastab just sellele omane lausetüpoloogia, milles on üks või mitu keskset lausekonstruktsiooni. Nii kõneldakse nominatiivsest, ergatiivsest, absoluutsest, aktiivsest, inaktiivsest jt. lausetüüpidest.

Eesti keele lihtlausete põhitüüpide kindlakstegemisel ongi lähtutud sellest, et eesti keel on oma põhiehituselt nominatiivne keel, nii nagu ka teised soome-ugri keeled ja indoeuroopa keeled. See asjaolu ei välista sugugi, et nominatiivsete lausetüüpide kõrval on eesti keeles kasutusel ka muid lausekonstruktsioone, mis on kas eelneva seisundi reliktid või uudismallid.

Tüüpide kirjeldamisel on kõigepealt silmas peetud seda, et nominatiivse keele lausekonstruktsioonid esitavad enneköike tegevussubjekti ja tegevusobjekti suhet. Seepärast on lausemallides tähistatud lause grammatiline subjekt ja objekt ja nende kääne. Üeldisverbi juures on märgitud aga verbi transitiivsus ja intransitiivsus ja subjekti isikut osutava sufiksi olemasolu või puudumine. Muid lauseliikmeid ja nende vormi märgitakse lausemallides ainult vajaduse korral.

Suurem osa eesti keele lihtlauseist on nominatiivsed lausekonstruktsioonid, kus tegevussubjekti edastav grammatiline subjekt on nii transitiivsete kui ka intransitiivsete verbide korral markeerimata käändes (nominatiivis) ja transitiivsete verbide tegevusobjekti edastav grammatiline objekt on markeeritud käändes (genitiivis või partitiivis). Üeldiseks oleva transitiivse või intransitiivse verbi vormi juurde kuulub tavaliselt subjekti isikut osutav pöördelõpp.

Pidades silmas nominatiivse lausetarindi neid olulisi süntaktilisi ja morfoloogilisi tunnusoone võime enneköike tuvastada eesti keeles kolm nominatiivset lausemalli.*

1) N+nom./s. V_i+st.

Ma seisán. Me istume. Uksed avanevad.

See on intransitiivne nominatiivne lausetüüp, kus intransitiivne finiidne verbivorm on subjekti isikut osutava lõpuga ja subjekt on nominatiivis. Seda põhikonstruktsiooni on verbist sõltuvalt võimalik või vajalik täiendada obligatoorsete ja fakultatiivsete laiendite abil. Nende laiendite funktsiooni ja vormi arvesse võttes, saame juba selle põhitüübi alltüübid. Nii näiteks kuuluvad laused Ma sõltun temast (indi-

* Lausemallides kasutatakse järgmisi lühendeid: N - substantiiv; V - verb; s. - subjekt; o. - objekt; nom. - nominatiiv; gen. - genitiiv; part. - partitiiv; ad. - adessiiv; st. - subjektile osutav pöördelõpp; i. - intransitiivne; tr. - transitiivne; Ø - pöördelõpu puudumine.

rektne objekt). Maja asetseb mäe otsas (lokaallaiend). Ma tulen aeda (intra-lokaallaiend). Mees lahkus toast (ekstra-lokaallaiend) jne. esimese põhitüübi erinevatesse alltüüpidesse.

2) N+nom./s. V_{tr.}+st. N+gen./o.

Ma avan ukse.

See on transitiivne totaalse objektiga nominatiivne lausetüüp, kus transitiivse verbi finitiivvormil on subjekti isikut näitav tunnus, subjekt on nominatiivis ja objekt genitiivis. Selleleegi põhikonstruktsioonile võib verbist sõltuvalt lisada muid laiendeid ja saada nõnda rohkesti alltüüpe. Näiteks kuuluvad eri alltüüpidesse laused Ma annan sulle raamatu (kaudobjektiga). Ma saatsin poja kooli (intra-lokaallaiendiga). Kivid hoiavad nõõri põhjas (lokaallaiendiga). Tuul rebis rätiku tüdruku peast (ekstra-lokaallaiendiga).

Nende kahe nominatiivsetele keeltele tüüpilise lausemalli kõrvale on ilmunud läänemeresoome keeltes veel kolmas põhimall.

3) N+nom./s. V_{tr.}+st. N+part./o.

Ma armastan ööd. Saavad ust.

See on transitiivne partsiaalse objektiga nominatiivne lausetüüp, kus transitiivse verbi finitiivvormil on subjekti isikut näitav tunnus, subjekt on nominatiivis ja objekt partitiivis. Selgi tarindil on rohkesti alltüüpe, mis ilmnevad näiteks lauseis Ma informeerin sekretäri otsusest (kaudobjektiga). Ma proovin kuube selga (intra-lokaallaiendiga). Ma kannan rätikut tasku (lokaallaiendiga). Uurija sai seltsilt toetust (ekstra-lokaallaiendiga) jne.

Läänemeresoome keeltes on arenenud kahe objektikäände genitiivi ja partitiivi vastandamine, millel on teataval määral paralleele ka balti ja slaavi keeltes. See tõi endaga kaasa transitiivsete verbide rühma jagunemise kaheks allrühmaks - nii genitiivset kui ka partitiivset objekti tingivaks ja ainult partitiivset objekti tingivaks. Kuna varem oli genitiivne (akusatiivne) objekt võimalik kõigi transitiivsete verbide puhul, siis ahendas see innovatsioon genitiivse (akusatiivse) objekti kasutusala ja asetask sellele eristusele teisigi grammatilisi ülesandeid. Nimelt sai esimese rühma verbide juures objekti käände valiku kaudu võimalikuks väljendada tegevuse perfektivsust

või imperfektiivsust, tegevusobjekti ainelisust või asjalisust, definiitsust või indefiniitsust.

Mõlemat lausetüüpi saab ümber kujundada passiivis oleva predikaadiga lausemalliks, kusjuures grammatiline subjekt väljendab siis tegevusobjekti.

4) N+nom./s. $V_{tr.}$ +st.

Ma olen kutsutud peole. Lauad olid kaetud. Sa oled sunnitud lahkuma.

Ilmselt ei riku nominatiivse lausetüpoloogia põhireegleid ka predikatiiviga lausetüüp.

5) N+nom./s. V_1 +st. N+nom./pr.

Ma olen õpetaja. Ta on haige.

Selle lausetüübi eripära on selles, et intransitiivsel verbil on kaks markeerimata vormis (nominatiivis) laiendit. On arvatud, et see lausemall arenes nominaallausest, kus koo-pulaverb üldse puudus. Niisiis on tegemist suhteliselt uue lausemalliga.

Peale nende viie lausetüübi on eesti keeles selliseid tüüpe, kus mõni eespool esitatud tunnustest puudub. Need lausemallid võivad olla pärit varasemast keeletüübist, kuid samuti ka uuemad eriarendused.

Mitme sajandi jooksul on eesti keeles kujunenud lausetüüp, kus verbil puudub subjekti isikut osutav tunnus ja subjekti isikut märgitakse lauses ainult pronoomeni abil. Niisugune muutus mahub veel nominatiivse lausekorra piiridesse. Pöördelõppude ärajätmise tendents sai alguse eitatest lausetest, kui pöörduva eitusverbi asemele tuli pöördelõputa eitussõna. See nähtus laienes veelgi, kui tekkis uus kõneviis - kaudne kõneviis, kus algusest peale on kõik vormid ilma pöördelõppudeta. Viimasel ajal on isikulõpu ärajätmine üldistunud ka tingivas kõneviisis, ja eelmisest aastast alates on see lubatud vabariikliku õigekeelsuskomisjoni otsusega kirjakeeleski. See muutus on toonud eesti keelde neli uut lihtlause põhitüüpi.

6) N+nom./s. V_1 + Ø.

Ma seisvat. Sa seisvat. Poiss seisvat. Me seisvat. Te seisvat. Poisid seisvat. Ma seisaks. Sa seisaks. Poiss seisaks. Me seisaks. Te seisaks. Poisid seisaks. Ma ei seisa,

Sa ei seisa. Poiss ei seisa. Me ei seisa. Te ei seisa. Poissid ei seisa.

7) N+nom./s. V_{tr.} + ∅ N+gen./o.

Ma avavat ukse. Sa avavat ukse. Poiss avavat ukse. Me avavat ukse. Te avavat ukse. Poissid avavat ukse. Ma avaks ukse. Sa avaks ukse. Poiss avaks ukse. Me avaks ukse. Te avaks ukse. Poissid avaks ukse.

6) tüüp on võimalik ainult siis, kui finitiivne verbivorm on kauses kõneviisis, konditsionaalis ja eitavas kõnes; 7) tüüp aga siis, kui finitiivne verbivorm on kauses kõneviisis või konditsionaalis.

8) N+nom./s. V_{tr.} + ∅ N+part./o.

Ma armastavat tööd. Sa armastavat tööd. Poiss armastavat tööd. Me armastavat tööd. Te armastavat tööd. Poissid armastavat tööd. Ma armastaks tööd. Sa armastaks tööd. Poiss armastaks tööd. Me armastaks tööd. Te armastaks tööd. Poissid armastaks tööd. Ma ei ava ust. Sa ei ava ust. Poiss ei ava ust. Me ei ava ust. Te ei ava ust. Poissid ei ava ust.

See lausetüüp on võimalik, kui finitiivne verbivorm on kauses kõneviisis, konditsionaalis või eitavas kõnes.

9) N+nom./s. V_{i.} + ∅ N+nom./pr.

Ma olevat õpetaja. Sa olevat õpetaja. Poiss olevat õpetaja. Me olevat õpetajad. Te olevat õpetajad. Poissid olevat õpetajad. Ma oleks õpetaja. Sa oleks õpetaja. Poiss oleks õpetaja. Me oleks õpetajad. Te oleks õpetajad. Poissid oleks õpetajad. Ma ei ole õpetaja. Sa ei ole õpetaja. Poiss ei ole õpetaja. Me ei ole õpetajad. Te ei ole õpetajad. Poissid ei ole õpetajad.

Konditsionaalis finitiivverbi korral on paralleelse võimalusena käibel lausetüübid 1) - 4), kus verbil on pöördelõpud.

Tüüpilistest nominatiivsetest lausetüüpidest võib eri põhjustel puududa subjekt, kuid subjekti isikut näitav tunnus verbi juures on olemas.

10) V_{i.} + st.

Seisan. Seisad. Seisame. Seisate. Hämardub. Müristab. Külmetab. Koidab.

See on grammatilise subjektilta intransitiivne lausetüüp.

11) $V_{tr.} + st. N+gen./o.$

Avan ukse. Avad ukse. Avame ukse. Avate ukse.

See on grammatilise subjektita transitiivne totaalobjektiga lausetüüp.

12) $V_{tr.} + st. N+part./o.$

Armastan tööd. Armastad tööd. Armastame tööd. Armastate tööd. Avan ust. Avad ust. Avame ust. Avate ust. Lööb välku.

See on grammatilise subjektita transitiivne partsiaalobjektiga tüüp.

13) $V_{i.} + st. N+nom./pr.$

Olen õpetaja. Oled õpetaja. Oleme õpetajad. Olete õpetajad.

See on grammatilise subjektita intransitiivne predikatiiviga lausetüüp.

Kuid subjekti isikule viitav pöördelõppki võib lausest teatud puhkudel puududa.

14) $V_{i.} + \emptyset.$

Hämarduvat. Müristavat. Külmetavat. Koitvat. Joostakse. Joosti.

15) $V_{i.} + \emptyset N+part./o.$

Löövat välku. Lauldakse laule. Lauldi laule.

16) $V_{i.} + \emptyset N+nom./pr.$

On külm. Ei ole külm. Olevat külm. Ollakse roor. Oldi noored.

Kui finitiverbivormil on subjekti 1. või 2. isikut näitav lõpp, siis on meil tegemist subjekti fakultatiivse ärajätmisega: lauserõhuta personaalpronoomen elimineeritakse lausest liiasena, sest verbi isikulõpud edastavad enam-vähem niisamasugust informatsiooni. Hoopis teistsugune on olukord 3. isiku korral, kus pronoomeni fakultatiivne ärajätmine ei ole eesti keeles kontekstivabalt võimalik. Subjekti puudumine sõltub sel juhul finitiverbi leksikaalsest või grammatilisest tähendusest.

Nominatiivsete lausetüüpidega on otseses vastuolus need eesti keele lausemallid, kus tegevusobjekti väljendatakse markeerimata vormiga (nominatiiviga), mis on samal ajal ka tegevussubjekti kääne.

17) N+nom./s. V_{tr.}+st. N+nom./o.

Sa ava uks! Te avagu uks! Me avagu ukсед! Te avage uks!
Nad avagu uks! Ma avan ukсед. Sa avad ukсед. Poiss avab uk-
сед. Me avame ukсед. Te avate ukсед. Poisid avavad ukсед.

18) V_{tr.}+st. N+nom./o.

Ava uks! Avagu uks! Avagem uks! Avage uks! Avan ukсед.
Avad ukсед. Avame ukсед. Avate ukсед.

Lausetüübid 17) ja 18) on võimalikud siis, kui verbi finitiivvorm on imperatiivis, samuti siis, kui transitiivse verbi totaalojekt on mitmuses.

Neis lausetüüpides on puudu nominatiivses lausetüpooloogias määrava iseloomuga tunnus - markeerimata subjekti ja markeeritud objekti vastandlikkus. Nii subjekti kui ka objekti väljendatakse markeerimata käändevormiga (nominatiiviga). Objekti eristavad subjektist mõned lisatunnused, nagu verbi imperatiivivorm, tegevusobjekti märkiva sõna mitmus, subjekti fakultatiivsus ja sõnajärg. Need lausetüübid ei ole uusmoodustised, vaid väga vanad konstruksioonid. Imperatiivivormiga seostuv markeerimata käändes (nominatiivis) objekt on tuntud ka samojeedi keeltes ja altai keeltes. (Hakulinen 1979, 99, 539-540). E. Itkoneni arvates viitasid käändelõpuga vormid millelegi elusale ja käändelõputa vormid elutule nii atribuudi kui ka objekti funktsioonis. (Itkonen 1966, 260-261). Arvesse võttes samojeedi keeli võib väita, et mitmuslik nominatiivne objekt oli olemas juba uurali algkeeles (Hakulinen 1979, 538-539). Nii paistab olevat üpris tõenäoline, et lausetüübid 17) ja 18) on reliktid mingist nominatiivsele keeletüübile eelnenud keeletüübist, eriti kui silmas pidada, et just morfoloogia on eriti konservatiivne osa keelest.

Võiks kaaluda, kas pole tegemist igivana jäänusega aktiivse keelekorra lausetüpooloogiast, mida mitmed uurijad peavad ka indoeuroopa algkeelele teatud astmel omaseks. (Klimov 1973). Sel puhul tuleks nominatiivset objekti pidada inaktiivses käändes lauseliikme järglaseks.

On aga veelgi üks morfoloogiline joon, tõsi küll kõige selgemini säilinud ainult lõunaeesti murretes, mis näikse viitavat samuti selles suunas. E. Benveniste on iseloomustanud indoeuroopa algkeeles olnud aktiivsete ja mediaalsete verbivormide vastandust: aktiivses tegumoes tähistavad ver-

bid protsessi, mis lähtub subjektist ja areneb väljapoole, mediaalses tegumoes verb osutab protsessile, mis areneb subjektis, subjekt on sisevahekorras protsessiga (Benveniste 1974, 188). Sellist jaotust on peetud lähedaseks aktiivse keeletüübi verbile (Klimov 1977, 140-141).

L. Posti (1961, 351-366; 1963, 216-225, 1980, 112-113) on juhtinud tähelepanu sellele, et lõunaeesti murretes jagunevad verbid 3. pöördes kaheks rühmaks: pöördelõputa ja s- (<ksen-) pöördelõpuga verbideks, kusjuures viimastel on esialgu olnud mediaalne tähendus: nad on väljendanud protsessi, mis toimub subjektis eneses või milles osaleb kogu subjekt või mille suhtes on subjektil eriline huvi. Kui see on nii, kas siis pole lõunaeesti murretes säilinud tunnusjoon kunagisest aktiivsest keeletüübist.

Impersonaali eristumine passiivist on kaasa toonud veelgi põhilisemaid muutusi eesti keele lauseehituses.

Juba eespool esitatud lausetüüp 14) esindab impersonaalset intransitiivset verbivormiga lausemalli, kus puudub grammatiline subjekt ja subjekti isikut ei osuta ka verbi juures olev tunnus. Näiteks lauseis Joostakse. Hüpati. Mindi koju. Lahkutakse toast.

19) N+nom./o. V_{tr.} + ∅

Uks avatakse. Lapsed viiakse kooli. Pidu peeti kodus. Pöö tehtagu õigeaegselt.

See on transitiivne impersonaalne lausetüüp, kus grammatiline subjekt puudub, objekt on aga nominatiivis.

Transitiivne impersonaalne lause, kus objekt on partitiivis, on 15) tüübi kohane ja nominatiivis predikatiiviga lause 16) tüübi kohane.

Kõigil neil juhtudel seondub subjekti puudumine verbi impersonaalse vormiga. Teatavasti kujunes impersonaalset impersonaalse passiivi singulari 3. pöörde vormidest. Passiivivormid on võimalikud üksnes transitiivsetest verbidest. Impersonaalivorme on võimalik aga moodustada ka intransitiivsetest verbidest. Kuid impersonaali ja impersonaalsete lausetüüpide tulek keelde tõi endaga kaasa verbide uue jagunemise, sest impersonaalivormid võivad olla ainult neil verbidel, mille poolt tähistatud tegevuse tegijaks on eksolend. Verbide jagunemine niisugustesse rühmadesse pole iseloomulik nominatiivset tüüpi keeltele.

Impersonaalsete verbivormide tekkimine passiivvormidest tõi endaga kaasa grammatilise subjekti elimineerimise lausest intransitiivsete verbide puhul. Transitiiivse verbi korral sai passiivse lause tegevusobjekti näitavast grammatilisest subjektist impersonaalse lause grammatiline objekt, mis säilitas grammatilisele subjektile omase nominatiivivormi. Sellega kaasnes verbi juures oleva subjekti isikule osutava lõpu tähenduse tuhmumine. Nõnda tekkis nominatiivsele keeletüübile kaunis võõras lausemall, kus puuduvad subjekt ja subjekti, isikut osutav tunnus, grammatiline objekt on aga markeerimata käändes (nominatiivis).

Hoopis erisuguse olukorra läänemeresoome keelte süntaksis lõi partitiivse subjekti tarvituseletulek mõnes lausetüübis.

20) (...) V_1 . +st. N+part./s.=o.

Sajab vihma. Tuiskab lund. Kostis muusikat. Udu tab vihma. Tekkis tülisid. Vett ei ole. Aias kasvab õunapuid. Ahjust õhkub sooja. Meistrile sirgus järglasi.

See on partitiivse subjektiga lausetüüp, mille algusesse võib obligatoorse liikmena lisanduda veel teatud liiki laiend, moodustades nõnda muuhulgas eksistentsiaallauseid. Markeeritud (partitiivis) subjektiga lausetüüp on nagu pahupeidne ergatiivne lausetüüp. Mõned uurijad on kahelnud, kas partitiivis olevat lauseliiget võib üldse pidada grammatiliseks subjektiks ja näinud sellel liikmel hoopis grammatilise objekti tunnusooni. Kui minna selles suunas veel edasi, siis oleks õigem väita, et intransitiivsete ja transitiiivsete verbide selge eristamine on niisuguses lausetüübis neutraliseeritud ja neutraliseerituks tuleb lugeda ka subjekti ja objekti vastandust.

Ka predikatiiviga lause subjekt võib olla partitiivis.

21) N+part./s. V_1 . +st. N+part./pr.

Inimesi on mitmesuguseid.

Selle lausetüübi kasutamine on võrdlemisi vähene.

Eraldi seisva põhitüüpide rühma moodustavad possessiivsed lausemallid, mis ei ole samuti hästi seletatavad nominatiivsete konstruktsioonide variantidena.

22) N+ad. V_1 +st. N+nom./s.

Mul on raamat. Mul on külm. Mul puudub raamat. Meil esi-
neb see haigus. Mul oled sina.

23) N+ad. V_1 + \emptyset N+nom./s.

Mul olevat raamat. Mul olevat külm. Mul puuduvat raa-
mat. Meil esinevat see haigus. Mul olevat sina. Mul ei ole
külm.

24) N+ad. V_1 + \emptyset N+part./s.

Mul ei ole raamatut. Meil ei esine seda haigust. Mul ei
ole sind. Mul on raamatuid. Mul on vett.

Lausetüüpides 22) ja 23) on mingi objekti omaja edasi antud markeeritud käändes (adessiivis) vormiga, kuid omatav objekt markeerimata käändes (nominatiivis) vormiga. Lausetüübist 24) on omatavat objekti väljendav noomen markeeritud käändes (partitiivis). Et kõnelejad tunnetavad omatavat objekti märkivat sõna neis lausetüüpides grammatilise subjektina, sellele osutab lause Mul oled sina. Possessiivsetes lausetüüpides ei saa öeldisverbi kasutada passiivis või impersonaalis.

Possessiivsed lausetüübid näikse olevat kaugel nominatiivsetest tüüpidest. Õigupoolest ei ole vist sobiv nende puhul rääkida transitiivsete ja intransitiivsete verbide vastandlikkusest. Possessiivsed tüübid on vanad tüübid, kuid adessiivvorm omaja märkijana on neis suhteliselt uus; ta asendas varasemat genitiivivormi ilmselt seejärel, kui akusatiiv muutus genitiivitaoliseks. Possessiivsed lausetüübid on eri vormides tuntud ka mitmetes indoeuroopa keeltes. Eesti keele grammatikas ei ole aga veel sobivat lahendust leitud omajat näitavate sõnavormide lauseliikmelisuse probleemile.

Eespool on esitatud eesti keele lihtlausete põhitüüpe üks rühmitusvõimalus, kus aluseks on võetud tunnused, mis on seotud eeskätt subjekti-objekti suhete väljendamisega. Nagu näha, on üldiste nominatiivsete lausetüüpide kõrval eesti keeles tarvitusel veelgi vanemaid mittenominatiivseid lausetüüpe. Läänemeresoome keelte hilisem areng on toonud endaga kaasa uusi jooni eesti keele lauseehitusse ja loonud uusi põhitüüpe, mis osalt erinevad põhjalikult nominatiivsetest lausetüüpidest.

V i i d a t u d k i r j a n d u s .

- Benveniste, É. 1974, - Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва.
- Hakulinen, L. 1979, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsinki.
- Itkonen, E. 1966, Kieli ja sen tutkimus. Helsinki.
- Katsnelson, S. 1972, - Канцельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. Ленинград.
- Климов, Г. 1973, - Климов Г.А. Очерк общей теории эргативности. Москва.
- Климов, Г. 1976, - Климов Г.А. Вопросы контенсивно-типологического описания языков. - Принципы описания языков мира. Москва. стр. 122-146.
- Климов, Г. 1977. - Климов Г.А. Типология языков активного строя. Москва.
- Posti, L. 1961, Itämerensuomalaisen verbitaivutuksen kysymyksiä. - Virittäjä, s. 355-368.
- Posti, L. 1963, Fragen der ostseefinnischen Verbalflexion. - Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus. Budapest, p. 216-225.
- Posti, L. 1980, The origin and development of the reflexive conjugation in the Finnic languages. - Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum Turku 20-27. VIII. 1980. Pars I. Turku, p. 111-144.
- Rätsep, H. 1978, Eesti keele lihtlausete tüübid. Tallinn.

ОСНОВНЫЕ ТИПЫ ПРОСТЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ
ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА В АСПЕКТЕ КОНТЕНСИВНОЙ ТИПОЛОГИИ

Хуно Рятсеп

Р е з ю м е

В статье рассматриваются основные типы простых предложений эстонского языка, с учетом положений контенсивной типологии, развитой Г.А. Климовым и С.Д. Канцельсоном, и исторического синтаксиса прибалтийско-финских языков. Материалом

анализа являются формальные типы эстонских простых предложений, выявленные автором ранее (H. Rätsep. Eesti keele lihtlausete tüübid. Tallinn 1978).

При выявлении основных структур предложений автор исходит из того, что эстонский язык относится к числу языков номинативного строя. Поэтому прежде всего представлены основные номинативные конструкции предложения. Основой их установления являются следующие признаки номинативных языков: глаголы лексикализованы на классы транзитивных и интранзитивных, существительные не имеют содержательно обусловленных классов, основные признаки структур предложения выявляются в субъектно-объектных отношениях, субъект в немаркированном падеже (в номинативе), объект в маркированном падеже (в аккумулятиве), дифференцировано прямое и косвенное дополнение, личные аффиксы глагола указывают лицо субъекта.

Отклонения от типичных структур в эстонском языке вытекают из противопоставления двух падежей дополнения - генитива (аккумулятива) и партитива, из возможности отпадения субъекта, из отсутствия личных аффиксов в отрицательных формах, в косвенном наклонении и кондиционале.

Особое внимание уделяется посессивной конструкции, в которой посессор маркирован и принадлежность немаркирована. Отдельно от номинативных конструкций предложения рассматриваются также партитивные конструкции предложения, в которых субъект маркирован (в партитиве).

В связи с конструкциями предложения, где объект немаркирован (в номинативе), рассматривается возможность сохранения черт активного строя в эстонском языке.